

HOLEC, Roman: KNIHA O ČÍTANÍ, ČÍTANIE O KNIHÁCH (KTO, ČO, KDE A PREČO ČÍTAL V „DLHOM“ 19. STOROČÍ NA SLOVENSKU). Bratislava: Marenčin PT, 2022. 364 s.

Eva Palkovičová

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2024.71.6.10>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5389-6539>

Pri čítaní a následnom recenzovaní každej publikácie si treba najskôr ujasniť, akú knihu chceli autor či autorka napísať a pre koho je určená. Vyčítať autorke či autorovi nesplnenie cieľov, ktoré si nekladie, by bolo dôkazom mylného čítania knihy a výrazom jej nepochopenia, ba až istež arogancie posudzovateľa. V prípade knihy Romana Holeca to však nie je úplne jednoduché. Hovorový štýl výkladu, istá žvotálnosť, asociatívnosť pri radení jednotlivých uvádzaných udalostí, prípadov, tém aj problémov, redukovaný poznámkový aparát zaradený na konci knihy, absentujúci menný register a takmer nulové zapojenie teoretickej literatúry k predkladaným témam naznačujú, že kniha nebola zamýšľaná ako prísne akademický výstup a autor cielil na širšie publikum. Údaje v tiráži však tejto domnienke protirečia: kniha je výstupom z projektu APVV uskutočnenom v Historickom ústave SAV a z projektu VEGA realizovanom na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského, má dvoch vedeckých recenzentov, prof. PhDr. Petra Švorca, CSc., a PhDr. Ludovíta Hallona, DrSc., a je vykázaná ako publikácia kategórie AAB.

Ako naznačuje podnadpis, kniha sa zaoberá problematikou čítania a slovenskej knižnej kultúry počas „dlhého“ 19. storočia. Pokrý-

va teda obdobie od neskorého osvietenstva na konci 18. storočia, keď čítanie naplňalo voľný čas predovšetkým šľachtických rodín, prípadne nemnohých intelektuálov združených v učenských spoločnostiach, až po začiatok 20. storočia, keď sa čítanie stalo súčasťou každodenného života rôznych sociálnych vrstiev. „Dlhé“ 19. storočie bolo turbulentným obdobím vzniku a pôsobenia nacionalistických hnutí, premeny spoločnosti z feudálnej na občiansku, prudký rozvoj sa týkal priemyslu, kultúry a umenia, pričom čoraz jednoduchší prístup k tlačenému slovu a zlepšujúce sa možnosti šíriť informácie a idey medzi masu ľudí patrili k najzásadnejším predpokladom týchto zmien. Autor teda siahol po téme mimoriadne dôležitej pre poznanie vývinu (národnej) kultúry a prítlačlivej nielen pre vedecký výskum, ale aj na spracovanie vo forme popularizačnej publikácie.

Kniha je rozsiahla nielen z hľadiska časového obdobia, ktorému sa autor venuje, ale najmä z hľadiska tém, ktoré má ambíciu obsiahnuť. Prvá kapitola s najvšeobecnejším názvom *Kniha a človek* naznačuje rozmanitosť a šírku problémov, ktoré s témou čítania súvisia. V rozsahu jedného alebo niekoľkých odsekov sa spomína pomaly sa zvyšujúca gramotnosť obyvateľov vtedajšieho Horného Uhorska, cenzúra,

672 všeobecne používaná príručka o slušnom správaní baróna Kniggeho, čitateľské preferencie Bohuslava Tablica a Viliama Paulinyho-Tótha, význam periodickej tlače v 19. storočí, zoznam kníh, ktoré mal Svetozár Hurban Vajanský vo väzení v Segedíne, príklady básní, ktoré sa recitovali na besede v Liptovskom Sv. Mikuláši v prvej polovici šesťdesiatych rokov, publikácie, ktoré vydávala Matica slovenská, autor sa zmieňuje aj o rozrezávaní kníh a slinení prstov pri listovaní, o popularite Goetheho knihy *Utrpenie mladého Werthera*, o vzťahu S. H. Vajanského k realizmu Jozefa Gregora Tajovského, o brožúre *Jánošík*, za ktorú išli Ján Nepomuk Bobula a V. Pauliny-Tóth do väzenia, zmieňuje sa o návšteve Andreja Sládkoviča v Liptovskom Sv. Mikuláši a matičných augustových slávnostiach, spomína aféru ružomberského medveďa aj konflikt Bélu Grünwalda a V. Paulinyho-Tótha, dotkne sa obsahu románu Jána Čajaka *Rodina Rovesných*, uvádza počty knižníc a vydavateľstiev po roku 1918 a výberovo spomenie sériu pamäti (Mikuláš Dohnány, Samuel Štefanovič, Jozef Miloslav Hurban, Jonáš Záborský, Vavro Šrobár). Román V. Šrobára ho napokon podnieti k uvažovaniu o ideologicky podfarbenej beletrii a indexe zakázaných kníh. Kapitulu uzatvára úvaha o komikse.

Iste by stačilo rozbiehavý charakter prvej kapitoly naznačiť, a nie uvádzať jednotlivé témy v (takmer) plnej šírke, ale jednak je jej štruktúra, respektíve skôr absencia jasne štruktúrovaného výkladu príznačná pre celú knihu, jednak sa spomenuté témy vracajú v nasledujúcich kapitolách rozvedené do šírky, zriedkavejšie do hĺbky. Autor sa potom venuje beletrii určenej na poučenie a výchovu čitateľa zábavnou formou (2. kapitola); čítaniu, vydávaniu prekladov a písaniu dobrodružnej literatúry (3. kapitola); recepcii zahraničnej, prevažne ruskej beletrie (4. kapitola); knihám považovaným za nemravné či pornografické (5. kapitola); ženám čitateľkám, spisovateľkám aj literárnym postavám (6. kapitola); 7. kapitola je viac-menej pokračovaním predchádzajúcej; 8. kapitola sa sústreďuje na generačné spory v slovenskej kultúre a politike; 9. kapitola sumarizuje

dostupné fakty o verejných, šľachtických, súkromných či cirkevných knižniciach; 10. kapitola sa venuje knihám, ktoré formulovali dva základné postoje k novému storočiu: nadšeniu a strachu z nového. Knihu uzaviera 11. kapitola prinášajúca niekoľko informácií a úvah o úrovni a možnostiach knižnej ilustrácie v 19. storočí.

Z uvedeného je zrejmé, že autor do knihy zapracoval naozaj široké spektrum relevantných problémov, ktoré súvisia s čítaním, vydávaním, prekladaním a písaním kníh. Množstvo údajov, rokov, mien, kníh, udalostí a súvislostí, ktoré vo svojom rozprávaní uvádza, je vskutku pozoruhodné a potvrdzuje, že R. Holec je odborníkom na slovenské dejiny 19. storočia. V tejto knihe ťaží zo svojich znalostí a vyberá tie, ktoré nejakým spôsobom súvisia s jej ústrednou témou. To však zároveň predstavuje kameň úrazu: kniha nemá dopredu definované výskumné otázky, ktoré sa autor ďalším výskumom snaží zodpovedať, respektíve doterajšie poznanie prehľbiť, spresniť, spochybníť a opraviť. Od jednej knihy, faktu, udalosti či osobnosti presúva pozornosť hneď k ďalším, niekedy len veľmi voľne súvisiacim, niekedy vzdialeným časovo (napríklad interpretácia výroku Jakuba Grajchmana z roku 1890 na základe situácie v časopise *Sokol* v roku 1864 je vytrhnutá z kontextu; strana 239) aj geograficky, pričom autor sa nezriedka ocitne pri úvahách, ktoré už s čítaním ani literatúrou nesúvisia (životný štýl Natálie Oldenburgovej, spory hlasitov a Vajanského) a nevyhne sa ani opakované mu uvádzaniu niektorých informácií.

Bez jednoznačne vymedzeného problému, ktorému by sa autor do hĺbky venoval, sa potom rozprávanie sústreďuje skôr na rôznorodosť a kvantitu historických dát. Malý priestor venovaný jednej téme nedovoľuje autorovi priniesť nové súvislosti, vysvetliť detailné príčiny a dôsledky, ani problematizovať alebo preformulovať doterajšie tvrdenia. Často sa tak skôr potvrdzujú ustrnuté tézy (napríklad, že martinské centrum bolo konzervatívne a patriarchálne a slovenská literatúra bola horšia ako česká a svetová), ako by sa problém nasvietil z iného aspektu. Samozrejme, je pochopiteľné,

že autor s ohľadom na laické publikum podáva zložité problémy zjednodušujúcim spôsobom a vo výsledku prináša prehľadovú publikáciu plnú zaujímavostí, ktoré sú (literárnym) historikom viac-menej známe, ale ani v tom prípade, nazdávam sa, nie je primerané sklňať k povrchnosti či nepodloženému a miestami neodbornému usudzovaniu.

Ohľad na laické publikum priviedol autora k rozhodnutiu „nezahľcovať“ čitateľov rozsiahlym poznámkovým aparátom (strana 9). Kým poznámky odsunuté na koniec knihy sú akceptovateľným krokom, ktorý môže viesť k plynulejšiemu čítaniu, absolútny nedostatok údajov, ktoré patria ku kvalitnej, hoci aj popularizačnej práci, predstavuje väčší problém: autor často vynecháva krstné mená autorov a autoriek, ako aj rok vydania a presný názov diel, o ktorých hovorí („Arcybaševov Sanin“, strana 112; „Bérangerove piesne“, strana 173), cituje alebo parafrázuje bez jasného uvedenia autora a bez zrejmych hraníc medzi parafrázou a vlastnou úvahou, nedôsledne alebo vôbec neuvádza pramene, o ktoré sa opiera, alebo svoje tvrdenia o pramene vôbec neopiera a namiesto toho si pomáha výrazmi „zrejme“, „údajne“, „očividne“, „bolo povestné“ či používa podmienovací spôsob na vyjadrenie svojich dôkazmi nepodložených domnienok.

Čitateľ naozaj nie je zahľtený, text je odľahčený a plynie ako sled anekdot, ale vzbudzuje aj nedôveru a vyvoláva stále ďalšie otázky. Keď napríklad autor o vzťahu S. H. Vajanského k martinským intelektuálkam píše: „Na Margitu Pauliny-Tóthovú si netrúfol, zato o Elenu Turcerovú sa neraz škaredo obtrel, hlavne za niektoré jej hodnotenia Ľudovíta Štúra“ (strana 194), kriticky uvažujúci čitateľ sa môže spýtať, prečo mala prvá spomenutá žena takú výsadu, prečo druhá nie, o aký prameň sa tvrdenie opiera, kto boli obe ženy, ako sa volá Turcerovej publikácia, v ktorej hodnotila Ľ. Štúra, a prečo autor použil meno Elena, keď všade inde sa uvádza ako Helena. Autor však do podrobností nezachádza, pretože hneď v ďalšom odseku sa už venuje liptovskomikuláškejskej inscenácii hry Henrika Ibsena *Nora*.

R. Holec v úvode deklaruje svoje rozhodnutie rezignovať na „rozsiahle teoretické úvahy“, hoci, ako priznáva, „o kultúre čítania a interakcii medzi knihou a čitateľom existuje neúrekom bohatá teoretická literatúra“ (strana 7; redakcia knihy prehliadla v texte viaceré chyby, vrátane tej, že slovo „neúrekom“ sa používa s genitívom). Napriek tomu sa autor všeobecnejším úvahám nevyhýba. Jeho „rezignácia“ vedie najmä k tomu, že reflexívne pasáže fungujú ako málo informatívny, ba priam banálny mostik medzi odsekmi obsahujúcimi historické fakty. Objem knihy potom zbytočne narastá reflexiami ako napríklad „Každý jazyk má svoj vlastný svet a vlastné jazykové tvary. Preklad je preto formou porozumenia, preniknutia do štruktúr cudzieho jazyka a jeho transformácia do inej podoby“ (strana 104) alebo „Ľudia vždy radi budovali knižnice a radi zhromažďovali knihy, lebo každá bola pre nich dôležitá rozmanitými informáciami, nejakým zážitkom, spomienkou, a preto všetky túžili mať doma“ (strana 243). Vyslovene neodborná je úvaha o špecifickom médiu komiksu, ktorá v knihe venujúcej sa 19. storočiu, navyše písanej historikom rezignujúcim na odbornú literatúru, naozaj nemá miesto: „Úplne najobľudnejšou formou knihy je jej „prerobenie“ do formy komiksu, s čím mnohí jeho prívrženci určite súhlasiť nebudú. Napriek (aj) jeho ojedinelým, umeleckým výtvarným ambíciám (v rámci pop-artu), je nastavený hlavne pre tých, ktorí nemajú čas, chuť, trpezlivosť a snád i predpoklady prečítať knihu. Komiks sa sústreďí len na dejovú líniu, obmedzuje dialógy (vnútorné i medzi postavami) na minimálnu mieru a celé dielo prerobí práve tým najjednoduchším spôsobom. Súčasne je postavené predovšetkým na vizualite. Dokonca i také ikonické dielo 20. storočia ako *Denník Anny Frankovej* už vyšlo v komiksovej podobe, čo vzhľadom na statický charakter deja a početné úvahy vyžaduje nepochybne veľké majstrovstvo a úsilie, hodné zrejme podstatne ušľachtilejších cieľov. Originálny komiks bez konkrétnej literárnej predlohy a určený detskému čitateľovi však istý význam nepochybne má“ (strany 45-46).

Snaha o ľahší, prístupnejší a pútavejší štýl rozprávania miestami vyúsťuje do vedeckej nekorektnosti. Vetu: „Ktorý autor by si neželal dostať sa do sna slovenského dievčaťa?“ (strana 108) chápem ako vtip, ale komentár k literárnej tvorbe Terézie Vansovej autorku bezmála dehonestuje: „I ďalšia z literárne činných žien, Terézia Vansová, bola vášnivá čitateľka, rada však i písala a rada sa stotožňovala so svojimi pozitívnymi postavami“ (strana 170). Hoci o súčasite s postavou píše T. Vansová v liste, z ktorého autor cituje, formuláciu považujem za neadekvátnu. Tvrdenie týkajúce sa emancipácie žien: „Ako vidieť, názorov bolo veľa a rôznej kvality, hoci ženy, ktoré boli schopné zaoberať sa uvedenými otázkami, sme práve takmer všetky vymenovali“ (strana 186), je možno sformulované zaujímavo, ale je výsledkom chybného vyvodzovania záverov z dostupných prameňov. Užitočnejšie ako zúžiť uvažovanie na najznámejšie reprezentantky ženského emancipačného hnutia by totiž bolo nájsť ďalšie, menej známe mená žien „schopných“ rozmýšľať (autor hádam nepochybuje o ich možnej existencii), respektíve zdôrazniť, že proces výberu a uchovávanía archívnych dokumentov, o ktoré sa dnes môžeme pri skúmaní minulosti opierať, nereprezentuje objektívnu minulosť realitu, čo ani nie je možné, ale predovšetkým mocenské pozície alebo kultúrne a sociálne praktiky v dobovej spoločnosti.

Napriek tomu, že v hlavnej úlohe tejto publikácie sú knihy a ich čitatelia, R. Holec do veľkej miery rezignoval aj na literárnovednú literatúru. V úvode píše, že v tejto knihe zostáva historikom, a „výsledky literárnohistorickej vedy tak pre mňa zostanú len pomocným prostriedkom na to, aby výsledný obraz nadobudol komplexnejší charakter“ (strana 9), ale ďalej sa ukáže, že by bolo užitočné oprieť sa o domácu a zahraničnú literárnu vedu s trochu väčšou dôverou. Autor sa explicitne odvoláva najmä na niekoľko starších syntetických príručiek (*Encyklopédia slovenských spisovateľov* z roku 1984 alebo *Dejiny slovenskej literatúry* z roku 1984), opiera sa o knihy Jána Števčeka (1979) alebo Ivana Kusého (2014), z novších

výskumov uvádza článok z časopisu OS od Vladimíra Petrika (2007), dve štúdie Dany Hučkovej (2013, 2019) a knihu Moniky Kaprálikovej (2017), pri ďalších analýzach textov a posudzovaní ich estetickej hodnoty si však zväčša vystačí so svojim vlastným čítaním. Bez opory o literárnovedný výskum jeho závery zostávajú na úrovni sentimentálneho, nie diskurzívneho čítania (v zmysle uvažovania Umberta Eca), čo dokazujú zvolené formulácie: Lewis Wallace podľa neho v knihe *Ben Hur* „zobrazil príťažlivou formou a sýtymi farbami obdobie a krajinu zrodu kresťanstva“ (strana 169), verše Ľudmily Podjavorinskej sú podľa autora skôr „sentimentálne“, zato „oveľa životaschopnejšie boli jej prózy podopreté mnohými subjektívno-autobiografickými skúsenosťami a s evidentným sociálnym rozmerom“ (strana 186) a romány *Pani Bovaryová* a *Anna Kareninová* označuje za „špičkové diela svetovej literatúry vyrozprávané s hlbokou znalosťou ľudskej (ženskej) duše a psychiky, a preto výsostne pravdivé a aktuálne“ (strany 207-208).

R. Holec rozdeľuje literatúru na nekvalitnú, populárnu, bez umeleckých nárokov, schematickú na jednej strane, a na kvalitnú, špičkovú, umeleckú a svetovú na strane druhej, a to bez úsilia o terminologickú presnosť alebo diferencovanejšie zdôvodnenie. Analýza textov (a hoci svoju voľbu nikde nezodôvodňuje, hovorí takmer výlučne o textoch prozaických) sa však obmedzuje na prerozprávania deja, respektíve rekonštrukciu politických názorov autora diela alebo opis vydavateľských peripetií. Literárnohistorické detaily, dobové poetiky či žánrová príslušnosť textov stoja celkom mimo záujmu R. Holec. Novelu Mikuláša Štefana Ferienčíka *Jedlovský učiteľ* označuje za „knihu pre roľníka“ (strana 58), hoci M. Š. Ferienčík písal ako príslušník meštianskej vrstvy pre meštianske publikum, a román Eleny Maróthy Šoltésovej *Proti prúdu* za „ženský román“ (strana 187), i keď nevysvetľuje dôvody tohto mimoriadne polemického označenia. Operuje vágnym pojmom „oficiálny prúd slovenskej literatúry“, na ktorého okraji stojí „témami aj prostriedkami“ sa odlišujúci J. Záborský (strana 61), hoci ne-

vedno, o akú oficiálnu literatúru tu má ísť, ani kto a ako určoval hranice medzi „oficiálnou“ a neoficiálnou literatúrou 19. storočia. Ambícia hovoriť o literatúre bez literárnovedného inštrumentária a literárnohistorickej citlivosti a znalosti tu naráža na svoje hranice.

Kniha R. Holeca nie je vedeckou monografiou kategórie AAB a nebyť tejto pochybnej kategorizácie, táto recenzia by ani nemala dôvod ocitnúť sa vo vedeckom časopise. Autor prináša klebety zo zákulisia slovenských intelektuálov a slovenskej politiky, vysvetľuje aféry a spory, prezrádza dej zakázaných kníh, cituje zo súkromnej korešpondencie, robí rýchle spojky medzi dávnymi udalosťami a dneškom, vy-

berá šťastnaté citáty z dobovej tlače a prekladá ich vlastnými komentármi siahajúcimi ďaleko za hranice vedecky podložených tvrdení. Je to síce osvedčená, priam ľudovýchovná stratégia, ako čitateľa poučiť prostredníctvom ľahko konzumovateľného a emócie vzbudzujúceho rozprávania, ale na výsledku sa prejavuje aj zásadné negatívum tohto typu produkcie: kniha nielenže zlyháva pri vysvetľovaní zložitej skutočnosti, ale čo je horšie, ani nemá túto ambíciu, ktorá by mala byť v jadre písania akýchkoľvek kvalitných kníh – umeleckých aj odborných, akademických aj popularizačných.